

Andrea Radošević

O PRIJEPISIMA GLAGOLJSKOGA KORIZMENJAKA

dr. sc. Andrea Radošević, Staroslavenski institut, aradosevic@stin.hr, Zagreb

izvorni znanstveni članak

UDK 252.7

003.349.12

rukopis primljen: 14. 4. 2014.; prihvaćen za tisak: 18. 9. 2014.

O lingvističkim osobitostima pojedinih prijepisa glagoljskoga Korizmenjaka, kao i o tekstovima (Rasprava o sedam smrtnih grijeha, Tumačenje muke) koji se čuvaju u rukopisima u kojima su zapisane korizmene propovijedi, već je pisano. Nakon što je gotovo u potpunosti riješeno pitanje sastava glagoljskoga Korizmenjaka koji je sačuvan u pet rukopisa (Koluničev zbornik, Greblov kvarezimal, Korizmenjak iz Oporta, Korizmenjak III a 19, Fatevičev zbornik), sljedeći je korak u njegovu istraživanju bio ispitati odnos zapisanih propovijedi prema izvedbenosti, kao jednom od temeljnih obilježja propovjednog žanra. Istraživanje je pokazalo kako su različita mjesta čuvanja prijepisa, tematsko povezivanje propovijedi s drugim tekstovima kao i odnos pisara prema grafičkom oblikovanju teksta utjecali na to da se izvedbe korizmenih propovijedi, koje se tekstualno u velikoj mjeri podudaraju, znatno više razlikuju nego što bismo mogli zaključiti uspoređivanjem isključivo sadržajne razine glagoljskih tekstova.

Ključne riječi: *korizmene propovijedi; glagoljski Korizmenjak; izvedbenost; glagoljski rukopisi*

1. Uvod

Pod nazivom glagoljski *Korizmenjak*¹ „skriva se” hrvatski prijevod dosad neutvrđene najvjerojatnije talijanske zbirke korizmenih propovijedi.² U stručnoj se literaturi taj hrvatski prijevod najčešće pojavljuje pod nazivom *knige svetago Bernardina*³ ili *Korizmenjak Koluničeva tipa*. Glagoljski *Korizmenjak* sačuvan je u *Koluničevu zborniku*⁴ iz 1468., *Greblovu kvarezimalu*⁵ iz 1498.; *Korizmenjaku III a 19*⁶ s prijelaza 15./16. st.; *Korizmenjaku iz Oporta*⁷ s kraja 15. st. te znatno manjim, ali bitnim dijelom u *Fatevičevu zborniku*⁸ iz 17. stoljeća. U drugoj polovici 15. i početku 16. stoljeća pod utjecajem zapadnoeuropskih zbirka korizmenih propovijedi u glagoljskoj književnosti nastaje više korizmenjaka. Veći broj prijepisa glagoljskoga *Korizmenjaka*, kao i prijepisi hrvatskoga prijevoda korizmenjaka Jakova da Voragine iz *Petriničeva zbornika*⁹ iz 1503. godine, jasan su pokazatelj kako je u to doba potražnja za zbirkama korizmenih propovijedi bila velika. Glagoljski pisari nisu mogli zadovoljiti potrebe svećenstva, te je možda i to bio razlogom što se među knjigama tiskanim u Senju našao upravo hrvatski prijevod djela *Quadragesimale volgare*¹⁰ glasovitoga talijanskog franjevca Roberta Caracciola (†1495), koji je poznatiji kao senjski *Korizmenjak* iz 1508. godine. Korizmenjaci, tj. zbirke korizmenih propovijedi u kojima se potanko opisuju grijesi sa svrhom poticanja različitih društvenih skupina na kršćanski život i ispovijed, u srednjem su vijeku uživali veliku popularnost. Najpoznatiji su autori korizmenih propovijedi bili već spomenuti Roberto Caracciolo, Bertrand de la Tour (†1332) sa zbirkom *Sermones Bertrandi de tempore de sanctis. Una cum quadragesimali epistolari*, Bernardin iz Sienne (†1444) s djelom *Le prediche volgari*, te Jakov da Voragine (†1298) sa svojim korizmenjakom *Sermones quadragesimales*.

¹ Glagoljski *Korizmenjak* plijeni pažnju hrvatskih znanstvenika već više od stotinu godina. *Koluničev korizmenjak*, koji je zapisan u *Koluničevu zborniku* iz 1468. godine, prvi je transliterirani glagoljski rukopis koji je još krajem 19. stoljeća objavio Matija Valjavec (Valjavec 1892). On je, naime, prvi uspoređivao dva prijepisa *Korizmenjaka* (*Koluničev korizmenjak*, *Korizmenjak III a 19*), iznio svoja stajališta o mjestu i vremenu nastanka hrvatskoga prijevoda te je uspoređivši glagoljski tekst s nekoliko zapadnoeuropskih zbirka propovijedi utvrdio kako *Korizmenjak* nije nastao prema djelima Bernardina iz Siene i Bernardina Bustija. Do novih se spoznaja dolazi 60-ih godina prošlog stoljeća kada Vjekoslav Štefanić (Štefanić 1960) ustvrđuje kako *Greblov kvarezimalu* sadrži nekoliko propovijedi glagoljskoga *Korizmenjaka* koje su izgubljene u *Koluničevu korizmenjaku* i *Kvarezimalu III a 19*, dok je Marin Tadin opisom *Korizmenjaka* iz *Oporta* taj rukopis uključio kao četvrti prijepis *Korizmenjaka* (Tadin 1965), što Vjekoslav Štefanić eksplicitno navodi u popisu četiriju prijepisa glagoljskoga *Korizmenjaka* (Štefanić 1969).

² Valjavec 1892: VII; Tadin 1965; Štefanić 1970: 18; Radošević 2012a.

³ U indeksu i zapisu Broza Kolunića *Korizmenjak* se naziva knjigama svetoga Bernardina (*to e vodb tihb knig s(veta)go Brnardina*), a Šimun Greblo piše na hvalu (...) i *bl(a)ž(e)noga Barnirdina*.

⁴ Štefanić 1970: 15–18.

⁵ Štefanić 1960: 397–404.

⁶ Štefanić 1969: 218–219.

⁷ Tadin 1965: 184–185.

⁸ Štefanić 1970: 57–60; Radošević 2012a.

⁹ Reinhart 1996: 396.

¹⁰ Nazor 1971: 426.

Glagoljski *Korizmenjak* u hrvatskoj je sredini bio u uporabi gotovo dva stoljeća, a mjesta nastanka prijepisa i prijevoda pokazuju kako njegova uporaba nije bila fiksirana za jedan uži prostor, nego se njima koristilo svećenstvo na području Istre, Hrvatskoga primorja i otoka Krka, zatim na području tadašnje Gacke i Bužana, odnosno današnje Like, te na zadarskome području. Iako su mišljenja u hrvatskoj znanstvenoj javnosti podijeljena oko mjesta nastanka prijevoda,¹¹ točnije oko utvrđivanja je li riječ o Istri, primorskim krajevima ili frankopanskim posjedima, nećemo pogriješiti ako kažemo kako je prijevod nastao u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Upravo su na tom prostoru, novljansko-senjskom i sjevernome ličkom, i to uglavnom prema predlošcima poznatih europskih propovjednika, nastale brojne glagoljske zbirke propovijedi: *Blagdanar popa Andrije*¹² iz 1506. godine kao hrvatski prijevod djela *Sermones de sanctis* poljskoga dominikanca Peregrina iz Opola (oko 1260 – oko 1333), glagoljski *Disipuli* odnosno hrvatski prijevod u izboru latinske zbirke propovijedi, mirakula i egzempla *Sermones Discipuli de tempore et de sanctis cum Promptuario exemplorum et de miraculis beatae Mariae Virginis* njemačkoga dominikanca Johannes Herolta (†1468),¹³ propovijedi Jakova da Voragine iz *Petriničeva zbornika* i dr. S obzirom na to da je potražnja za propovijedima bila velika, nakon što je pojedina zbirka propovijedi bila prevedena na hrvatski, taj se prijevod najčešće prema željama naručitelja prepisivao u glagoljske rukopise. Povijest glagoljskih propovijedi povijest je odnosa između naručitelja i pisara (i prevoditelja)¹⁴ koji su prema narudžbama, često za malu plaću, prepisivali zbirke propovijedi, o čemu postoje zapisi u više rukopisa.¹⁵ Govorimo li o prijepisima *Korizmenjaka*, treba istaknuti kako je čak u trima prijepisima sačuvano ime pisara (Broz Kolunić, Šimun Greblo, Mikula Fatević), a u Kolunićevu rukopisu ostao nam je zabilježen i opis nastanka knjige.

Iako postoji čak pet glagoljskih prijepisa *Korizmenjaka*, hrvatski prijevod nije u cijelosti sačuvan ni u jednome prijepisu. Najbolje je očuvana sredina *Korizmenjaka*, dok su propovijedi prvoga korizmenog tjedna očuvane samo u *Korizmenjaku iz Oporta i Fatevićevu zborniku*,¹⁶ propovijedi drugog tjedna u *Korizmenjaku iz Oporta i Greblovu kvarezimalu*,¹⁷ a nekoliko propovijedi iz posljednjeg dijela zbirke sačuvane su samo u *Kolunićevu korizmenjaku* i *Korizmenjaku III a 19*.

¹¹ Valjavec 1892: VI; Štefanić 1970: 18; Hercigonja 1983: 346–347; Damjanović 2008: 229.

¹² Vrana 1951; Štefanić 1969: 219–223.

¹³ Štefanić 1960: 240–246; Štefanić 1969: 224–237.

¹⁴ Stipčević 2004: 145–146.

¹⁵ Broz Kolunić navodi kako propovijedi prepisuje prema narudžbi gatanskoga vikara Levnarada: *I se knjige i siju rubriku pisahъ ѣ Brozъ, žakanъ (...) i pisahъ v istinu te k'niže poč'tovanu mužû gospodinu Levnardu vikaru gatanskomu v nega hiži sidi za moju plač* (Damjanović 2008: 227); Pop Tomaš Petričić piše kako je propovijedi prepisao za Matiju Gašćanina: *ja mnogo-griš'ni pop' Tomaš' Petričićъ (...) poč'tovanomu redovniku. g(ospo)d(i)nu Matiju Gašćaninu (...) I bih' plačēn' za pismo knig' sih dukate .ŷ. (= 3) ča im' bi cēna* (Reinhart 1996: 392).

¹⁶ Radošević 2012a: 112–116.

¹⁷ Prvi dio propovijedi drugoga korizmenog tjedna, tj. propovijedi *Na ponedjeljak 2. posta*, sačuvan je u *Fatevićevu zborniku* (Radošević 2012a: 112).

2. Izvedbenost korizmenih propovijedi

Uspoređujemo li samo zapisane tekstove u svih pet prijepisa *Korizmenjaka*, koji se sadržajno gotovo u potpunosti podudaraju (izuzmemo li pojedina sitna kraćenja, neke jezične pojedinosti i razlike u numeraciji propovijedi),¹⁸ bez proučavanja grafičkoga oblikovanja teksta, tj. odnosa pisara prema grafetičkoj razini teksta¹⁹ te bez tematskog povezivanja samog *Korizmenjaka* s drugim tekstovima koji su zapisani u istom rukopisu, gubimo iz vida vrlo bitan segment propovjednog teksta, a to je njegov odnos prema usmenosti, tj. izvedbenosti. Između ostalog, *vocalité* (glasovnost) je bio materijalni način postojanja srednjovjekovnih tekstova (Zlatar 2000: 23–24), te se glas, kako kaže Paul Zumthor,²⁰ otjelovljivao u tekstu. Prema tome su i grafičke promjene na određeni način mijenjale glasovnost teksta pomičući naglasak s jedne riječi na drugu ovisno o tome koja se riječ htjela dodatno istaknuti.

Propovijedanje, kao izvođenje zapisanih propovijedi, bilo je krajnja svrha čestog prepisivanja zbirka propovijedi. Stoga proučavanje propovijedi koje su prepisane u čak pet rukopisa, u skladu sa stajalištem Waltera Onga²¹ kako svako zapisivanje ima funkciju ponovnog vraćanja izvedbi, treba obuhvatiti i proučavanje odnosa zapisanog teksta prema izvedbenosti s obzirom na to kako su propovijedi koje su često bile prepisivane vrlo vjerojatno bile i izvođene. O njihovoj nekadašnjoj popularnosti ne govori samo brojnost prijepisa nego i dugotrajno korištenje rukopisa kroz nekoliko stoljeća, kao i izravni podaci o naručivanju prijepisa za potrebe pojedinih svećenika, kako u svojem zapisu govori pisar Broz Kolunić.²² Uostalom, s obzirom na to da su knjige u srednjem vijeku bile skupe, naručivale su se gotovo isključivo one koje su u određenoj sredini bile doista potrebne (Stipčević 2004: 141).

Izvedbenost odnosno performativnost²³ podrazumijeva da se na temelju istog teksta svaki put stvara drugačija izvedba. Naime, izvedba zapisane korizmene propovijedi nije ovisila samo o sadržaju teksta nego i o sastavu rukopisa koji je osim korizmenoga teksta sadržavao i djelo usko povezano s korizmenom tematikom. Prema Zumthorovoj tvrdnji kako svako književno djelo ima pet etapa usmenosti: produkcija, transmisija, recepcija, konzervacija i repeticija (Zumthor 1990: 22), na konačnu izvedbu pojedinog teksta utjecali su razni čimbenici.

Recepcija i način korištenja rukopisa nisu ovisili samo o ideji tvorca ili naručitelja već i o kasnijim korisnicima koji su na marginama rukopisa ostavljali svoje zapise, uvezivali pojedine rukopise s drugim rukopisima pri čemu su utjecali na promjenu korištenja odnosno izvođenja zapisanih tekstova. Paratekstualni signali dodani pokraj

¹⁸ Štefanić 1969, 1970; Tadin 1965.

¹⁹ Grafetička razina teksta, prema M. Žagaru, obuhvaća ona sredstva „koja pomažu da se prijenos jezične poruke optimalizira, i s obzirom na pisara i s obzirom na čitatelja” (Žagar 2007: 12).

²⁰ Zumthor 1987.

²¹ Ong 1982: 117.

²² Vidi bilješku br. 15.

²³ Biti 2000: 237–239.

propovjednog teksta upućivali su čitatelje da pojedinim odlomcima posvete dodatnu pozornost, npr. u *Korizmenjaku iz Oporta* na dnu margine f. 17v na kojoj je zapisan tekst propovijedi *Na utorak 2. posta*, u kojoj je središnja tema nepoštivanje svetih sakramenata, dodan je zapis *Dobro gledai pope* kako bi se svećenike kao buduće korisnike *Korizmenjaka* uputilo da toj propovijedi posvete posebnu pozornost. Ostale zapise u istom ili sličnom obliku (*Čti razumo*, KO_p, 3v; *I čti razumno i drži v pameti*, KO_p, 55v) nalazimo i u drugim glagoljskim prijepisima (*Peta gl(a)va zvirete paklenoga čti pravo*, CKol, 130a).

Na različito izvođenje prijepisa utjecali su dakako i dodani signali usmenosti, no to nije tema ovoga rada.²⁴ U tom se smislu *Kolunićev korizmenjak*, upravo zbog pojave signala usmenosti u obliku ilustriranih ruku s ispruženim kažiprstom smještenih pokraj pomno odabranih dijelova korizmenog teksta u kojima se tumači grijeh ili iznose upute u ispravan život, u velikoj mjeri razlikuje od ostalih prijepisa *Korizmenjaka*. Naime, ilustracije smještene pokraj propovjednog teksta, kako smatra Carlo Delcorno²⁵, upozoravale su korisnika rukopisa na bitne dijelove propovijedi te su samim tim utjecale na izvođenje propovijedi.

2.1. Položaj prijepisa *Korizmenjaka* u rukopisima

Repcija i repetacija korizmenih propovijedi ovisila je i o mjestu čuvanja prijepisa. Usporedba rukopisa u kojima su sačuvani prijepisi *Korizmenjaka* pokazala je kako su glagoljaši u namjeri da sastave tematski zaokruženu knjigu prepisivali ili kasnije uvezivali tekstove slične tematike.²⁶ Tekstovi od kojih se sastoji Greblor i Kolunićev rukopis na svojstven su način povezani s korizmenom problematikom, s razlikom u tome što je u jednom rukopisu težište na pokorničkoj, a u drugome na pasionskoj tematici. U *Kolunićevu zborniku* riječ je o *Traktatu o sedam smrtnih grijeha*,²⁷ hrvatskom prijevodu treće glave vrlo popularnog teksta *Somme le Roi*²⁸ francuskoga dominikanca Laurenta d'Orléansa (OP, † poslije 1302), tj. o djelu u kojem se raspravlja o grijesima, a u *Grebloru kvarezimalu* riječ je pasionskom tekstu *Tlmačenie od muki gospoda našego Isuhrsta*,²⁹ u kojem se objašnjava, tumači i komentira Isusova muka i uskrsnuće (*Viite br(a)tiê (...) propov(ê)danie tak'mo propov(ê)dati muku g(ospod)a naš(e)go is(u)h(rbst)a (...) I ako sie i veliko propovedanie to ne budi vam' tegot'no ni udno slišati muku*).³⁰ Tematika

²⁴ Više o signalima usmenosti u hrvatskim glagoljskim propovijedima vidi u radu: A. Radošević, „O nekim signalima usmenosti u glagoljskim propovijedima iz 15. i 16. stoljeća”, *Zbornik radova Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okruženju*, ur. V. Badurina-Stipčević, S. Sudec, F. Velčić, Zagreb – Krk (u tisku).

²⁵ Delcorno 2012: 16–17.

²⁶ Jedan od primjera je uvezivanje fragmenta *Disipula*, tj. dijela zbirke propovijedi, s glagoljskim *Konfesionalom* (IV a 48). Štefanić 1969: 226.

²⁷ Šimić 2005; Reinhart 2005, 2008.

²⁸ Traktat *Somme le Roi* preveden je na brojne jezike: engleski, španjolski, talijanski, katalonski, a sačuvan je u najmanje stotinu rukopisa. Newhauser 1993: 142.

²⁹ Štefanić 1960: 403; Hercigonja 1975: 394–395; Zaradija Kiš 2001: 9.

³⁰ Transliteracija teksta zapisana na f. 135rv prema Zaradija Kiš 2001: 39–40.

Greblova *Tlmačenja muke* dijelom se poklapa s propovijedima *Na Veliki petak* i *Na Veliku subotu*, te je jedna od funkcija naknadnoga Greblova uvezivanja dvaju prijepisa nastalih u razmaku od pet godina³¹ vjerojatno bila omogućiti simultano korištenje pasionskih odlomaka dvaju tekstova, pogotovo propovijedi *Na Veliki petak s Tlmačenjem muke*.³² Priprema za vrhunac Velikog tjedna u kojem se tumačila Isusova muka trajala je kroz cijelo korizmeno vrijeme, koje je nakon 1215. godine, kada je donesena odluka o obvezatnom jednogodišnjem ispovijedanju³³ i svakodnevnom slušanju propovijedi tijekom korizme, postalo sa stajališta podučavanja slušatelja središnjim razdobljem liturgijske godine.³⁴ Iako se didaktična uloga propovijedi sastojala od tumačenja bitnih religijskih učenja, u korizmeno je vrijeme, kada se slušatelje gotovo isključivo upozoravalo na vrste i posljedice grijeha, ta uloga redovito dobivala pokajničko-pokornički predznak. Dominantna pokornička tematika glagoljskog *Korizmenjaka* vjerojatno je utjecala na to da se u *Koluničevu zborniku* našao prijepis upravo 3. glave djela *Somme le Roi* u kojem se iznose jednostavne upute za dobru ispovijed te tumače smrtni grijesi koji su ujedno središnja tema korizmenih propovijedi, iako hrvatska književnost poznaje prijevode drugih poglavlja toga popularnoga srednjovjekovnog traktata, o čemu je više puta pisao Johannes Reinhart.³⁵ Djelo se, naime, u svom punom sastavu sastoji od šest glava: 1. Deset zapovijedi; 2. Credo; 3. Sedam smrtnih grijeha; 4. Vrline (samo početak glave: *Ars moriendi*); 5. Očenaš; 6. Sedam darova sv. Duha.³⁶

S druge strane, najmlađi zasad poznati prijepis *Korizmenjaka* sačuvan u *Fatevičevu zborniku* primjer je sasvim drugačijega pisareva odnosa prema tekstu koji se prepisuje. U tom je zborniku nagli prekid prepisivanja korizmene propovijedi *Na veliki petak* motiviran postojanjem druge propovijedi namijenjene isto tako Velikom petku.³⁷

Tematska sličnost dvaju tekstova koji su prepisani u isti rukopis zapravo je samo uvod u ključno pitanje koje glasi: jesu li se tekstovi srodne tematike, koji su prepisani u jedan rukopis simultano koristili i izvodili? Na mogućnost simultane uporabe zasebnih dijelova pojedinog rukopisa upućuju kazala koja su povezivala odvojene tekstove slične tematike. Zapadnoeuropske zbirke propovijedi sadržavale su razna kazala čija je

³¹ Šimun Greblo završio je *Tlmačenje muke* 1493., a *Kvarezim* 1498. godine. S obzirom na to da je kazalo sastavio 1516., pretpostavlja se kako je te godine oba prijepisa uvezao u jedan rukopis. Štefanić 1960: 402.

³² Štefanić 1960: 401.

³³ Delcorno 2000: 451; Thayer 2002: 7.

³⁴ O bitnoj povezanosti propovijedanja i liturgijskog kalendara, pogotovo za vrijeme kada se okupljao veći broj slušatelja vidi Ferzoco 2002: 28; Usp. Corbari 2013: 4.

³⁵ J. Reinhart smatra kako je hrvatski prijevod vjerojatno nastao prema talijanskome prijevodu francuskoga djela (Reinhart 2008: 477). Poznata su dva rukopisa s potpunim ili gotovo potpunim tekstom treće glave *Somme le Roi*: *Ivančićev zbornik* (14./15. st.) i *Koluničev zbornik* (1486.), te pet fragmenata. Na nekim fragmentima sačuvani su odlomci prve glave traktata *Somme le Roi*, poput tumačenja pojedinih božjih zapovijedi. Iako od ukupno šest glava traktata *Somme le Roi* u hrvatskom prijevodu postoje ukupno tri (1., 3., 4. kao početak *Ars moriendi*), Reinhart smatra kako se ne smije isključiti vjerojatnost da se hrvatski prijevod sastojao od svih šest glava.

³⁶ Newhauser 1993: 141–142; Reinhart 2008: 489.

³⁷ Štefanić 1960: 362; Štefanić 1970: 7–9; Radošević 2012a: 124.

funkcija bila olakšati čitanje zbirke i omogućiti tematsko povezivanje odvojenih tekstova, bilo da je riječ o povezivanju dviju propovijedi slične tematike, ili povezivanju egzemplarnog i propovjednog dijela zbirke. Ostatci su takva tematskog povezivanja dviju propovijedi vidljivi u *Kolunićevu zborniku* i *Korizmenjaku III a 19*, u kojima se nakon ciklusa korizmenih propovijedi nalaze tekstovi koji ne pripadaju korizmenom ciklusu, kao što je propovijed *Vrime estb namb od sna vstati*, koja je posvećena prvoj adventskoj nedjelji, tj. koja pripada ciklusu *de tempore*. Utvrđeno je kako je prepisivanje propovijedi iz dvaju različitih ciklusa (*sermones de tempore*, *sermones quadragesimale*) motivirano njihovom tematskom sličnošću: u korizmenim se propovijedima opisuju konkretni primjeri pojedinih grijeha, a u adventskoj se propovijedi grijeh opisuje na univerzalnoj razini.³⁸

Općenito je postupak indeksacije, smatra Malcolm B. Parkes,³⁹ odigrao bitnu ulogu u pomicanju naglaska s tihoga meditativnog čitanja prema aktivnom čitanju. Potraga je za potrebnom temom na taj način bila znatno skraćena, a konačan je rezultat bio učinkovitiji upravo zato što su kazala omogućila da se čitanje u kontinuitetu zamijeni skokovitim čitanjem, koje podrazumijeva povezivanje propovjednoga teksta s dijelovima traktata ili pojedinim egzemplima upravo prema tematskome ključu, primjerice prema tumačenju grijeha u korizmenim propovijedima.

Iako *Greblov* i *Kolunićev korizmenjak* ocrtavaju želju za tematskim sjedinjenjem prepisanih tekstova, različit sastav njihovih kazala pokazuje kako se izvođenje istih korizmenih propovijedi, koje odgovara Boutetovu terminu repetacije, moglo znatno više razlikovati nego što bismo mogli zaključiti samo na temelju prijepisa paralelnih propovijedi. Za razliku od kazala (*voda*) u *Greblovu kvarezimalu* koji je liturgijsko-tematskoga karaktera, u kojem se upućuje na početak točno određene korizmene propovijedi u kojoj se raspravlja o pojedinom grijehu (tj. indeks se sastoji od naslova propovijedi, naziva grijeha i početne stranice propovijedi – *Na ·ī ·ž· (= 29) v' č(e)trtakb ·b· (= 2) posta e(st) od' lakomosti*), kazalo *Kolunićeva zbornika* isključivo je tematskog karaktera (*Kara se grih ki se zove lakomost na ·īdž· (= 28)*). Na sastav *Kolunićeva* kazala (*voda*) vjerojatno je utjecala tematika drugoga teksta zbornika, točnije traktata u kojemu se opisuju grijesi. Broz Kolunić svoje je kazalo prilagođavao rukopisu: u kazalu je bilježio redni broj stranice na kojima počinje tumačenje grijeha, a ne broj stranice na kojoj počinje propovijed, npr. u *Kolunićevu korizmenjaku* ne bilježi se kako propovijed *Na četvrtak 3. posta* počinje na foliju 47c, nego da tumačenje središnje teme navedene propovijedi (a to je grijeh hudobe) počinje na foliju br. 48: *Kara se grih ki se zove hudoba na ·kdž· (= 48)*. Broz Kolunić uobičajenu formu kazala, koja se sastoji od naziva i teme propovijedi, zamjenjuje izrazom *kara se grih*, koji sadržava obavijest samo o tematskoj, no ne i o žanrovskoj komponenti teksta na koji upućuje. Sintagma *kara se grih* u izravnoj je korelaciji s postojanjem traktata o sedam smrtnih grijeha u istom rukopisu. S obzirom na to da *Kolunićevo* kazalo izravno upućuje propovjednika na stranicu u kojoj se *kara*

³⁸ Radošević 2012b: 299.

³⁹ Parkes 1991; Briggs 2000: 414.

pojedini grijeh, a da se ta stranica ne poklapa često s početkom stranice na kojoj počinje korizmena propovijed, jasno je kako je glavna funkcija kazala bila povezivanjem traktata i korizmenjaka olakšati pronalazak tumačenja pojedinoga grijeha u korizmenim propovijedima.

Simultano korištenje korizmenih propovijedi i traktata u konačnici je značilo veću vjerojatnost drugačijega izvođenja Kolunićevih propovijedi. Tematsko je upućivanje u *Kolunićevu zborniku* olakšavalo propovjedniku aktivno čitanje i pripremanje za izvođenje propovijedi, pogotovo ako se pripremanje sastojalo u proširenju objašnjenja o pojedinom grijehu. Izvedba Kolunićeve propovijedi vjerojatno je često mogla biti proširivana i nadopunjena opisima i tvrdnjama iz traktata, jer dobar broj poglavlja iz traktata dijeli istu tematiku s korizmenim propovijedima: odlomak iz traktata u kojem se opisuje *tača slava* (*Peta rasoha ot superbie est tača slava*, 124a) vjerojatno se povezivao s dijelom *Korizmenjaka* u kojem se *Kara se grih ki se zove tača slava*, a koji se tumači u propovijedi *Na nedjelju 2. posta*; poglavlje o oholosti (*Prva gl(a)va od zvirete paklenoga je grih ot superbie ili oholie*, 120c) s propovijedi *Na 1. srijedu posta* u kojoj se *Kara se grih ot' superbie*; poglavlje o lakomosti (*Peta glava zvirete paklenoga estb grihb lakomie i hlpostb*, 130a) s propovijedi *Na četvrtak 2. posta* u kojoj se *Kara se grihb ki se zove lakomostb*; poglavlje u kojem se tumači *grih pr(a)zdni to est lenostb i obamrstvo ot dobra činene'ê* (128b) s propovijedi *Na petak 5. posta* u kojoj se *Kara grihb ki se zove lenostb i prazdnovan'e*; poglavlje o ožuri (*Prva rasoha stabla lakomie estb ožura*, 130c) s propovijedi *Na nedjelju 3. Posta*, u kojoj se *Kara se grihb ki se zove ožura* i dr.

Opisan sastav *Kolunićeva zbornika* nije nimalo neuobičajen. Naime, prijepisi propovijedi nerijetko su se nalazili u istim rukopisima s traktatima o vrlinama i grijesima ili s ispovjednim priručnicima. Prema već spomenutoj je odluci iz 1215. godine svaki svećenik morao biti upoznat s temeljnim crkvenim učenjima kako bi ispravno propovijedao vjeru i ispovijedao svoje vjernike. Nakon te godine naglo raste broj priručnika za ispovijedanje, rasprava ili traktata o grijesima,⁴⁰ zapravo svih tekstova namijenjenih široj publici⁴¹ koji su nastajali kao odgovor na pitanja koja su ljudi postavljali svojim ispovjednicima (Delumeau 1986: 298), a često su propovjednicima bili jednako od pomoći kao i zbirke propovijedi.⁴² Temeljna je svrha traktata bila upoznati propovjednike s raznim vrstama i veličinama grijeha te ih isto tako uputiti u pravilan ispit savjesti.⁴³ Od najutjecajnijih traktata valja spomenuti djelo *Summa de Poenitentia* Rajmunda Penjafortskog te traktat o vrlinama i porocima *Summa de virtutibus et vitiis* Guillelma Peralda,⁴⁴ u kojima se svaki pojedini grijeh i/ili vrлина obilato ilustriraju brojnim biblijskim citatima, navodima klasičnih autora i egzemplima (Wenzel 1968: 19–21).

⁴⁰ Newhauser 2012: 4.

⁴¹ Gurevič 1987: 17.

⁴² Wenzel 1968: 18.

⁴³ Delumeau 1986: 300.

⁴⁴ Newhauser 1993: 127–128.

2.2. Grafičko oblikovanje prijepisa Korizmenjaka

Prijepisi *Korizmenjaka* razlikuju se u grafičkom oblikovanju i tipu glagoljskoga pisma. Četiri su prijepisa pisana kurzivnom (*Greblov kvarezimal*, *Korizmenjak iz Oporta*, *Korizmenjak III a 19*, korizmene propovijedi u *Fatevićeveu zborniku*), a samo *Kolunićev korizmenjak* ustavnom glagoljicom, koji je ujedno i jedini korizmenjak pisan dvostupčano. U svim je prijepisima dosljedno očuvana trodijelna struktura propovijedi, tj. u svim su prijepisima grafički obilježena sva tri dijela propovijedi, naslov i uvodni biblijski citat (*thema*). Naime, propovijedi glagoljskoga *Korizmenjaka* srednjovjekovne su trodijelne propovijedi oblikovane u skladu s propovjednim priručnicima, tzv. *artes praedicandi*. Tema svake propovijedi je grijeh koji se navodi u prvome dijelu propovijedi, u drugome se dijelu govori o njegovu izbjegavanju, dok se treći dio sastoji od navođenja razloga i dvojba te od povezivanja pojedinih oblika grijeha s nekoliko ciljanih društvenih skupina.⁴⁵

Većina uvodnih biblijskih citata (*thema*) vrlo je slična u svim prijepisima. Povremena kraćenja i proširenja uvodnih biblijskih navoda povezana su s poznavanjem i pamćenjem onih navoda koji su se često pojavljivali tijekom liturgijskih obreda. Stoga su i glagoljski pisari, koji su nerijetko pripadali svećeničkom staležu, davali sebi slobodu da pojedini citat prošire prema sjećanju, ili ga pak skrate, znajući da će budući korisnik rukopisa (najvjerojatnije propovjednik) skraćeni citat tijekom izvođenja propovijedi znati iznijeti u cijelosti.

Sljedeći primjer pokazuje kako je u *Greblovu kvarezimalu* i *Korizmenjaku III a 19* proširen navod iz Lukina evanđelja: Č(lovê)k_b ed(a)n_b imiše dva s(i)na i reče man'ši sin_b ka o(t)cu Piše s(ve)ti Luka na ·dĭ· (= 15) kapituli govori (CKol, 12b); Reče i(su)s učenicom' svoim' prit'ču siū č(lovê)k ·ā· (= 1) imiše ·b̄· (= 2) s(i)na I r(e)če man'ši s(i)n ka ot'cu s(ve)ti l(u)ka na ·dĭ· (= 15) k(a)p(i)t(ul) (KOp, 45r); Reče i(su)s učenicom' svoim' pričū siū č(lovê)k edan imiše ·b̄· (= 2) sina i reče man'ši sin ka o(t)cu dai mi del ki me dos'toi Luka na ·dĭ· (= 15) k(a)p(i)t(u)li, (KKor, 20v); Reče i(su)s uč(e)nikom' svoim' prit'ču siū č(lovê)k edan imeše dva sina i reče man'ši sin' ka ocu otče dai mi del' imeniê ki me pris'toi Luka na ·dĭ· (= 15) k(a)p(itu)li govori (KGreb, 58r).

U narednom primjeru vidimo kako je u *Korizmenjaku III a 19* skraćen uvodni biblijski navod iz Matejeva evanđelja: Pristupiše ka i(su)su ot erusolima knižnici i farisei matii na ·dĭ· (= 15) k(a)p(itu)li (KKor, 35v); Pristupiše ka i(su)su ot er(u)s(o)l(i)ma knižnici i parisêi govoreći zač uč(e)nici tvoi prestupaū zapov(ê)di starac' s(ve)tu matêi na ·dĭ· (= 15) k(a)p(itu)li govori (KGreb, 52rv); Pristupiše k_b i(su)su ot er(u)s(oli)ma pisci i parisêi govor(e)če zač tvoi uč(e)n(i)ci prestupaū zapov(ê)di starac Piše matêi na ·dĭ· (= 15) k(a)p(itu)l (CKol, 22d); Pristupiše ka i(su)su od er(u)s(oli)ma knižnici i parisai gov(o)reći Zač' učenicu tvoi prestupaū zapov(ê)di starac' S(ve)ti matei Piše na pet'nadeste kapituli knig svoih' (KOp, 55r).

⁴⁵ Jedan od ranih primjera svakako je Alain de Lille i njegovo djelo *Summa de arte praedicandi*, u kojem je iznio upute o tome što propovjednik treba reći određenoj socijalnoj grupi (*usuram burgensibus, dolum mercatoribus*) (prema Wenzel 2005: 249).

Vjerojatno je brzina prepisivanja utjecala na to da na nekim mjestima nedostaje uvodni biblijski navod, dok se istodobno prepisuju navod o podrijetlu citata i naziv propovijedi, kao što je primjerice slučaj kod propovijedi *Na 2. subotu posta* u *Greblovu kvarezimalu*: *V sobotu drugu posta S(ve)ti p(a)vl k tesalonikom' na ·đ· (= 5) k(a)p(itu)li govori* (KGreb, 17v); *V sob(o)tu ·b· (= 2) pos(ta) s(ve)ti p(a)vlb ka onim̃ tesalonikom̃ na ·đ· (= 5) k(a)p(itu)l gov(o)ri Brat'ê moê ê v(a)s̃b m(o)l(i)m̃b da se čuv(a)te od vs(a)ke vrste griha i zla* (KOp, 27v).

Pisanje pojedinih riječi velikim slovima vjerojatno je ostatak vjernog prepisivanja zasad nepoznatog prijevoda, a ne nužno i uvijek pisareva isticanja narativne ili retoričke razine djela, što se najbolje uočava u primjerima nabiranja (*Treti račun, Druga stvar, Prvi del, Treta sumna*), objašnjavanja prethodne tvrdnje (*A to e(st) zač, I to e, Zato gov(o)ru, Gov(o)ru, Na to ti odgovara s(ve)ti Avgustin'*) ili najavljuvanja egzemplara (*Oču ti dati priliku*). Grafičko odvajanje egzemplarnog i propovjednog teksta također je ostatak prepisivanja prijevoda i upućuje na izgled nekadašnjega stranoga predloška. Primjerice, početak egzemplara koji se najavljuje izrazom *Zamiri ed'nu priliku* (KOp, 15r) označava se velikim slovom *ako*, a završetak pripovijedanja egzemplara grafički označuje riječ *tako* pisana velikim početnim slovom, koja signalizira početak usporedbe pripovjednoga (egzemplarnog) i propovjednog dijela korizmenog teksta.

U glagoljskim propovijedima, najčešće u *Korizmenjaku iz Oporta* i u *Greblovu kvarezimalu*, velikim je slovom pisan uzročno-posljedični veznik *zač*, i to na mjestima na kojima u drugim prijepisima stoji glagol govorenja kojim se najavljuje početak navoda ili citatni signal koji se sastoji od imena djela ili autora citata koji slijedi. Veliko je slovo potvrda da se predložak sastojao od dviju odvojenih rečenica: vjerojatno dvaju navoda različitih autora, te je glagoljaš u svom prijepisu, ili možda još prevoditelj, dva odvojena iskaza veznikom *zač* spojio u jedan iskaz. Takav postupak kraćenja iskaza, inače tipičan za glagoljaške tekstove, često se sastojao u zamjenjivanju citatnih signala veznicima, pogotovo uzročno-posljedičnim, pri čemu se drugi navod prevodio, odnosno prepisivao kao komentar ili tumačenje prvoga navoda: *govori da ti semrtno sagrêšaš (...) Zač' ti ne znaš' (...) I zato govoru da ti nêmaš' suditi ča čini b(o)ž(a)stv(e)na mudrost (...) Zač' on' ne čini nigdare nego dobro* (KGreb, 87v); *Treto e(st) da uriûeš s(a)m s(e)bê Gov(o)r(i)m prvo da uriûeš b(og)a rač(u)n e(st) Zač' g(ospo)d(i)n e(st) višna dobrota i vêčno dobro* (KOp, 99v).

Katkad se velikim slovom umjesto veznika *zač* pojavljuje veznik *ere*, koji zamjenjuje najavni citatni signal, odnosno početak navođenja citata: *Ere gov(o)ri David prorok* (KOp, 82v); *Govori David prorok* (CKol, 54c).

2.3. Usporedba grafičkih sredstava u prijepisima *Korizmenjaka*

Prijepisi *Korizmenjaka* razlikuju se u učestalosti i vrsti grafičkih sredstava koje je pisar koristio sa svrhom „optimiziranja vizualne percepcije teksta” (Žagar 2007: 60). U *Koluničevu se korizmenjaku* rečenice i kraće smislene cjeline od ostatka teksta odvajaju crvenom bojom, a u *Korizmenjaku iz Oporta, Greblovu kvarezimalu* i *Korizmenjaku III a 19* odvajaju se veličinom slova (izmjena velikih i malih slova), uz napomenu da se grafička

sredstva u rukopisu *III a 19* znatno rjeđe pojavljuju nego u drugim trima korizmenjacima. Izostanak brige o vizualnom oblikovanju teksta jedno je od obilježja zasad najmlađega poznatog prijepisa korizmenih propovijedi u *Fatevićeveu zborniku*. Razlike su u učestalosti i mjestima pojavljivanja grafičkih sredstava (veličina i boja slova) u konačnici utjecale na izvedbenost korizmenih propovijedi. Usporedba paralelnih mjesta u prijepisima korizmenih propovijedi pokazala je kako je zbog različitoga grafičkog označavanja u pojedinim odlomcima došlo do promjene narativnog i izvedbenog diskursa, što je u konačnici uzrokovalo nešto drugačiju izvedbu, iako se tekstovi sadržajno gotovo podudaraju. U onim dijelovima propovjednog teksta u kojima su veličinom ili bojom slova istaknutiji prijedlozi i veznici došlo je do pojačavanja narativnog diskursa, dok je s druge strane u onim dijelovima u kojima su grafički istaknuti glagoli govorenja i početci biblijskih citata, u obliku iskaza pojedinih biblijskih osoba, došlo do isticanja izvedbenog diskursa. Naime, zadaća je propovjednika bila odabrani biblijski odlomak tijekom propovijedanja što uvjerljivije prenijeti publici, koja najčešće nije imala uvid u pisani tekst. Najosjetljiviji su bili upravo dijaloški dijelovi propovijedi jer je propovjednik morao promjenom boje glasa, intenzitetom propovijedanja ili pak stankama signalizirati izmjenu iskaza sudionika dijaloga. U glagoljskim proznim tekstovima, pogotovo u dijaloškim dijelovima pojedinih pasionskih tekstova, taj je problem riješen proširenjem didaskalija i dodavanjem glagola govorenja nakon svake izmjene sugovornika.⁴⁶

U prijepisima *Korizmenjaka* iskazi biblijskih osoba grafički se označuju na dva načina. Najčešće se velikim slovom ili crvenom bojom najavljuje čin govorenja biblijske osobe: **Gov(o)ri** *e(van)j(e)list*, **Gov(o)ri** *prorok* ili se označava sam početak njezina iskaza: **Gov(o)ri** *on' sam' v e(van)j(e)li* **Veću** *lûbav' ne more imiti č(lovê)k* (KOp, 1r).

U *Korizmenjaku* iz *Oporta* i *Greblovu kvarezimalu* često se velikim slovom bilježe izmjene sugovornika, što je na paralelnim mjestima u *Kolunićeveu korizmenjaku* nešto rjeđe istaknuto: *skazuû s(ve)tim' matiem' (...) negovih' e(van)j(e)lii* **I** *gov(o)ri on da hoće reći is(u)h(rst) na sudni d(a)n' Pridite* *bl(agoslove)ni (...) A zalim' oče reći Poidite* *prokleti* (KOp, 83v); *pravim̃ s(ve)tim̃ matiem̃ (...) negovih̃ e(van)j(e)lii* **gov(o)ri on da hoće reći is(u)h(rst)̃ na sud'ni d(a)ñ idite** *bl(agoslove)ni (...) A zalim̃ hoće reći poite* *prokleti* (CKol, 55d); *skazuû s(ve)tim matêm' (...) negovêh' (evan)j(e)lii* **Govori** *on' da hoće reći is(u)h(rst) na sudni d(a)n' pridite* (...) **A** *zalim' oče reč' Poidite* *prokleti* (KGreb, 84r); *i poče plakati se gov(o)reći ta nev(e)rni êkov' ta me e prehinił' dovole krat' I r(e)če otče moi nimaš li oče ki bl(agoslo)v' za me A ot(a)c' reče vtuci z(e)mle i v rosi nebeskoi toga očeš' ti užavati I to oče biti tvoi bl(agoslo)v' zato gov(o)ru da ti imaš' zamiriti tu priliku po isavi zamiri grih' po êkovi razumi se on' ki hini i ki umi prehiniti grih' (KOp, 47r); i poče plakati govoreći Ta* *neverni êkov' est' me prehinił' dovole krat' I reče oče nêmaš li oče ki bl(agoslo)v' za me A o(ta)c' reče Vtuce z(e)mle i v rosê nêbês'koi toga ti očeš' uživati i to oče biti tvoi bl(agoslo)v' Govoru* *da imaš' zamêriti ti tu priliku Po* *isave razume se i zamêri grêh' a po êkovê razume se on' ki hini i ki umê prehiniti grêh' (KGreb, 42v).*

⁴⁶ Radošević 2010: 645–646.

U *Greblovu kvarezimalu* na nešto je više mjesta nego u drugim prijepisima grafički istaknuta ekspresivnost iskaza sugovornika, na način da su uzvici ili imenice u vokativu pisani velikim slovom: *i govoreći O bože ča sam' ti učinil'* (KGreb, 57v); *I govor(e)či b(ož)e ča sam' ti učinil'* (KOp, 60r); *govoreći b(ož)e ča sam ti učinilb* (CKol, 27d); *I reče pilip' Meštre moi (...)* *Tada reče andrēi Meštre* (KGreb, 66r); *I r(e)če filip' meš'tre moi (...)* *Tada reče an'drii meštre* (KOp, 67v).

Ovisno o mjestu na kojem se u tekstu nalazi veliko slovo, izvedba istih propovijedi zapisanih u različitim prijepisima mogla se razlikovati u tome naglašava li se početak svakog iskaza, ili se naglašava isključivo njegova ključna misao. Na nekim se mjestima u prijepisima čak izostavlja grafičko označavanje izmjene sugovornika u dijaloškim dijelovima teksta, upravo zato što je namjera pisara bila istaknuti središnju misao odabranoga biblijskog odlomka, a ne uvjerljivo prenijeti dijalog biblijskih osoba. Sljedeći primjer pokazuje kako je u *Korizmenjaku iz Oporta* istaknut motiv Judina poljupca, dok je u *Greblovu prijepisu* istaknut početak Judina iskaza, no ne i njegovo temeljno značenje: *Nevěrnī iūda ide ka arhiereom' i da im' znam(e)nie rekuči Moi meštar' všal e(st) va vrt i vi pošlite svoje sluge i koga ê celuū ēmite ga* (KGreb, 127v); *nev(e)rni iūda ide k arhiereom' i da im' znamenie rekuči moi mešt(a)r e(st) šal va vrt' i vi pošlite sa mnu vaše sluge I koga ê celuū ēmite ga* (KOp, 1v).

U *Korizmenjaku iz Oporta* i *Greblovu kvarezimalu* na više se mjesta uočava obilato grafičko označavanje sastavnoga veznika „i” velikim slovom. Osim grafičkoga isticanja veznika „i”, taj se isti veznik dodaje na mjestima na kojima nije zabilježen u drugim prijepisima, i to najčešće u svrhu stvaranja polisindeta,⁴⁷ kako bi se ponavljanjem veznika pojačala ekspresivnost cijeloga izraza, usporio ritam te zadržala pažnja na pojedinim riječima.

I oću učiniti da z(e)m̄la neda ploda svoga zač' ū oću učiniti neplodnu

I oću učiniti da ne bude mogal' sasreti plod' z(e)m(al)ski

I oću učiniti tomu plku kako učinih' onem' ot samarie (KGreb, 36r).

Sljedeći primjer iz *Korizmenjaka iz Oporta* dobro pokazuje kako je isticanje ponavljanja istoga sintaktičkog ustrojstva nadređeno isticanju dijelova dijaloških iskaza. Na taj se način stišava glas biblijskih likova, a pojačava glas propovjednika kao tumača, odnosno pripovjedača odabranoga biblijskog odlomka.

I prizva isava s(i)na svoga prvo roenago I reče nemu sine moi poji na lov' (KOp, 46v)

I prizva isava sina svoga prvo roenago i r(e)če nemu s(i)nu moi Poi na lov̄b (CKol, 14a)

i prizva isava sina svoga prvo roenago i reče nemu sinu moi poidi na lov' (KGreb, 42r).

Dodavanje veznika „i” ispred glagola govorenja zapravo predstavlja povezivanje propovjednikova i biblijskog iskaza na sintaktičkoj razini. Taj je postupak tipičan za *Korizmenjak iz Oporta*, u kojem se često sintagme „I reče”, „I govori” pojavljuju upravo na onim mjestima na kojima u *Greblovu* i *Koluničevu kvarezimalu* stoji samo *govori* ili *reče*.

⁴⁷ Hercigonja 1983: 410–411.

Drugi signal propovjednikova dominiranja cijelim sadržajem korizmenog teksta ocrtava se u brojnim imperativnim oblicima glagola *govoriti* i *zamiriti* čija je uloga bila skretanje pozornosti na središnja mjesta propovijedi, odnosno upravljanje kognitivnim funkcijama slušatelja pred kojima propovjednik izvodi propovijed. U *Korizmenjaku iz Oporta* je nešto češće nego u *Greblovu* i *Kolunićevu kvarezimalu* glagol *zamiriti* u značenju *razmisliti* napisan velikim početnim slovom: *Gov(o)ru a to da mi razumiš' Zamiri ednu lipu priliku Gov(o)ru* (KOp, 83v); *Gov(o)ru a ti da mi razumiš zamiri ednu lipu priliku gov(o)ru* (CKol, 55b); *Govoru a to da mi razum(i)š' zamêri ednu lêpu priliku Govoru* (KGreb, 83v).

U rukopisu III a 19 navedeni glagoli, iako imaju jednu od stožernih funkcija propovijedi, a to je uvjeravanje u nužnost razmišljanja o pogubnostima smrtnih grijeha, nisu istaknuti velikim slovom: *Gov(o)ru Da zamiriš* (CKol, 14c); *Gov(o)ru da zamiriš* (KOp, 47r); *Govoru da zamiriš* (KGreb, 42r); *govoru da zamiriš* (KKor, 24r).

3. Zaključak

Pojedini prijepisi glagoljskoga *Korizmenjaka*, poput Kolunićeva prijepisa, već su dugo predmet pažnje hrvatskih znanstvenika. Nakon što je nedavno broj prijepisa *Korizmenjaka* proširen na peti rukopis (*Fatevićev zbornik*), te je istodobno provedena detaljna rekonstrukcija tijekom koje je gotovo u potpunosti utvrđen sastav prvobitnoga *Korizmenjaka*, koji je nastao na temelju zasad nepoznate zapadnoeuropske (vjerojatno talijanske) zbirke propovijedi, kao sljedeći se logičan zadatak nametnulo istraživanje izvedbenosti prijepisa. S obzirom na to kako je propovijedanje, kao usmeno izvođenje zapisanoga propovjednoga teksta, bilo krajnja svrha čestog prepisivanja zbirka propovijedi, to je i proučavanje ove popularne srednjovjekovne zbirke propovijedi trebalo obuhvatiti i odnos prijepisa svih *Korizmenjaka* prema izvedbenosti.

Krenuvši od pretpostavke kako i mjesto čuvanja (konzervacija) tekstova utječe na njihovu recepciju i izvedbenost, uspoređeni su odnosi među tekstovima koji su ili zajedno prepisani (*Kolunićev zbornik*) ili naknadno uvezani u isti rukopis (*Greblov rukopis*). Utvrđeno je kako namjera glagoljaša nije bila samo sastaviti tematski zaokruženu zbirku nego, kako pokazuje *Kolunićev zbornik*, omogućiti simultano korištenje tekstova. Na takav nas zaključak ne upućuje samo ciljani odabir Kolunićevih prepisanih tekstova, što se najbolje ocrtava u prepisivanju isključivo 3. glave (u kojoj se raspravlja o grijesima) čuvenoga srednjovjekovnog traktata *Somme le Roi* iako hrvatska glagoljska književnost toga vremena poznaje i prijevode drugih odlomaka navedenoga djela francuskoga dominikanca Laurenta d'Orléansa, nego i sastav kazala, kratkog, ali sa stajališta funkcionalnosti i izvedbenosti propovijedi iznimno bitnog teksta. Kolunićevo kazalo, koje se sastoji od tematskoga upućivanja na stranicu na kojoj se u korizmenoj propovijedi tumači grijeh, olakšavalo je propovjedniku potragu za objašnjenjem pojedinoga grijeha. S obzirom na to da dobar broj poglavlja iz traktata dijeli tematiku s korizmenim propovijedima, njihovo često simultano korištenje u konačnici je značilo veću vjerojatnost drugačijega izvođenja propovijedi.

Utvrđeno je kako su razlike u učestalosti i mjestima pojavljivanja grafetičkih sredstava (veličina i boja slova) utjecale na izvedbenost korizmenih propovijedi na način da su mijenjale glasovnost teksta pomičući naglasak s jedne riječi na drugu ovisno o tome koja se riječ htjela dodatno istaknuti. Usporedba paralelnih mjesta u prijepisima korizmenih propovijedi pokazala je kako je zbog različitoga grafičkog označavanja u pojedinim odlomcima došlo do promjene narativnog i izvedbenog diskursa, tj. u korizmenim se propovijedima izmjenjuju dijelovi u kojima se vjernije prenose dijalozi biblijskih osoba s dijelovima u kojima dominira propovjednikovo komentiranje bilo da se ono sastoji od tumačenja ili narativnog opisivanja odabranih biblijskih odlomaka ili iskaza crkvenih autoriteta.

Osim toga, grafetičko označavanje bitnih mjesta korizmenih propovijedi (isticanje nabiranja, objašnjavanja prethodne tvrdnje, najavljanja egzemplja) približava nas utvrđivanju izgleda prvobitnog predloška.

Ovaj je rad pokazao kako proučavanje propovijedi, barem onda kada nam to mogućnosti dopuštaju, ne bi trebalo ograničiti samo i isključivo na tekstološko uspoređivanje propovijedi zapisanih u više rukopisa. Takvoj bi usporedbi koja bi se zaustavila na utvrđivanju podudarnosti među različitim prijepisima propovjednih tekstova (koji se u slučaju glagoljskoga *Korizmenjaka* razlikuju u pojedinim kraćenjima, nekim jezičnim pojedinostima i numeraciji propovijedi) izmaknulo istraživanje jednog od temeljnih obilježja propovjednog žanra, a to je usmenost odnosno izvedbenost. Provedeno je istraživanje pokazalo kako su se sadržajno gotovo iste propovijedi, upravo zbog različitog mjesta čuvanja, povezanosti s drugim tekstovima u rukopisu te zbog drugačijeg odnosa pisara prema vizualnom oblikovanju teksta, mogle znatno više razlikovati u usmenoj izvedbi nego što bismo to mogli zaključiti istraživanjem isključivo zapisanoga korizmenog teksta.

Popis uspoređenih rukopisa

CFat – *Fatevićev zbornik*, 1617.

CKol – *Kolunićev zbornik*, 1486.

KGreb – *Greblov kvarezimal*, 1498.

KKor – *Korizmenjak III a* 19, 15./16. st.

KOp – *Korizmenjak iz Oporta*, kraj 15. st.

Literatura

Biti, Vladimir (2000) *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb.

Boutet, Dominique (2006) „La voix: mirages et présence de l’oralité”, *Histoire de la France littéraire. Naissances, Renaissances. Moyen Âge – XVIe siècle*, ed. Frank Lestringant i Michel Zink, Presses Universitaires de France, Paris, 193–212.

- Briggs, Charles F (2000) „Literacy, reading, and writing in the medieval West”, *Journal of Medieval History*, 26, 4, 397–420.
- Corbari, Ellena (2013) *Vernacular Theology: Dominican Sermons and Audience in Late Medieval Italy*, Walter de Gruyter, Berlin.
- Damjanović, Stjepan (2008) *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Delcorno, Carlo (2000) „Medieval preaching in Italy (1200–1500)”, *The Sermon. Typologie des sources du moyen âge occidental* 81-83, ed. Beverly Mayne Kienzle, Brepols, Turnhout, 449–560.
- Delcorno, Carlo (2012) „La freccia e la mano immagini per la predicazione medievale”, *Revue Mabillon*, 23, 84, 111–134.
- Delumeau, Jean (1986) *Greh i strah: stvaranje osećanja krivice na Zapadu od XIV do XVIII veka, knj. II*, Književna zajednica Novog Sada Dnevnik, Novi Sad.
- Ferzoco, George Piero (2002) „The context of medieval Sermon collections on Saints”, *Preacher, Sermon and Audience in the Middle Ages*, ed. Carolyn Muessig, Brill, Leiden – Boston – Köln, 279–292.
- Gurević, Aron (1987) *Problemi narodne kulture u srednjem veku*, Grafos, Beograd.
- Hercigonja, Eduard (1975) *Srednjovjekovna književnost. Povijest hrvatske književnosti*, knj. 2, Liber Mladost, Zagreb.
- Hercigonja, Eduard (1983) *Nad iskonom hrvatske knjige*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- Nazor, Anica (1971) „Kulturnopovijesno značenje izdanja glagoljske tiskare u Senju g. 1494–1508.”, *Slovo*, 21, 415–442.
- Newhauser, Richard G. (1993) *The Treatise on Vices and Virtues in Latin and the Vernacular. Typologie des sources du moyen âge occidental* 68, Brepols, Turnhout.
- Newhauser, Richard G. (2012) „Introduction, Understanding Sin: Recent Scholarship and the Capital Vices”, *Sin in Medieval and Early Modern Culture. The tradition of the Seven Deadly Sins*, ed. Richard G. Newhauser, Susan J. Ridyard, York Medieval Press, Woodbridge.
- Ong, Walter (1982) *Orality and Literacy: the technologizing of the world*, Methuen, New York.
- Parkes, Malcolm Beckwith (1991) „The Influence of the Concepts of Ordinatio and Compilatio on the Deveopment of the Book”, *Scribes, Scripta and Readers: Studies in the Communication, presentation and Dissemination of Medieval Texts*, Hambledon Press, London – Rio Grande, 35–70.
- Radošević, Andrea (2010) „Pseudo-Anselmov Dialogus beatae Mariae et Anselmi de Passione Domini u hrvatskoglagoljskom Žgombićevu zborniku iz 16. stoljeća”, *Slovo*, 60, 633–668.
- Radošević, Andrea (2012a) „Korizmene propovijedi u Fatevićevu zborniku – prilog rekonstrukciji glagoljskoga Korizmenjaka”, *Slovo*, 62, 101–210.

- Radošević, Andrea (2012b) „Propovijed Vrime estъ namъ ot sna vstati iz Koluničeva zbornika”, *Gacka u srednjem vijeku*, ur. Hrvoje Gračanin, Željko Holjevac, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Gospić, Zagreb – Otočac.
- Reinhart, Johannes (1996) „Hrvatskoglagoljski zbornik Tomaša Petrinića iz god. 1503 (cod. Vindob. slav. br. 78)”, *Croatica*, XXVI, 42/43/44, 391–421.
- Reinhart, Johannes (2005) „Tekstološke primjedbe uz hrvatskoglagoljski prijevod rasprave o sedam smrtnih grijeha”, *Drugi Hercigonjin zbornik*, ur. Stjepan Damjanović, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 355–366.
- Reinhart, Johannes (2008) „Tumačenje Deset zapovijedi iz djela Somme le Roi u dvama hrvatskoglagoljskim fragmentima”, *Slovo*, 56–57, 477–496.
- Stipčević, Aleksandar (2004) *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knjiga I. Srednji vijek. Od prvih početaka do glagoljskoga prvotiska iz 1483. godine*, Školska knjiga, Zagreb.
- Šimić, Marinka (2005) „Leksik Traktata o sedam smrtnih grijeha u Ivančičevu i Koluničevu zborniku”, *Drugi Hercigonjin zbornik*, ur. Stjepan Damjanović, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 397–410.
- Štefanić, Vjekoslav (1960) *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, Djela JAZU, knj. 51, JAZU, Zagreb.
- Štefanić, Vjekoslav (1969) *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije, I*, JAZU, Zagreb.
- Štefanić, Vjekoslav (1970) *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije, II*, JAZU, Zagreb.
- Tadin, Marin (1965) „Un nouvel exemplaire du Carême attribue a saint Bernardin de Sienne”, *Mandičev zbornik: u čast o. dra. Dominika Mandića prigodom njegove 75-godišnjice života. Radovi Hrvatskoga povijesnoga instituta u Rimu. I–II*, ur. I. Vitezić, B. Pandžić i A. Matanić, Hrvatski povijesni institut u Rimu, Rim, 169–191.
- Thayer, Anne T. (2002) *Penitence, Preaching and the Coming of the Reformation*, Ashgate, Aldershot.
- Valjavec, Matija (1892) „Predgovor”, *Koluničev zbornik: hrvatski glagoljski rukopis od godine 1486*, Djela JAZU, knj. 12, prir. Matija Valjavec, JAZU, Zagreb, V – XXVIII, 1–276.
- Vrana, Josip (1951) *Hrvatskoglagoljski blagdanar: Studija o pravopisu, jeziku i podrijetlu novljanskog rukopisa iz godine 1506.*, Rad JAZU, knj. 285, JAZU, Zagreb.
- Wenzel, Siegfried (1968) „The Seven Deadly Sins: Some Problems of Research”, *Speculum*, XLIII, 1, 1–22.
- Wenzel, Siegfried (2005) *Latin Sermon Collections from Later Medieval England. Orthodox Preaching in the Age of Wyclif*, Cambridge University Press, Cambridge – New York.
- Zaradija Kiš, Antonija (2001) *Šimun Greblo i njegovo tumačenje Muke Kristove (1493.)*, „Josip Turčinović” d. o. o., Katedra Čakavskog sabora Buzet, Institut za etnologiju i folkloristiku, Pazinski kolegij, Pazin – Zagreb.

- Zlatar, Andrea (2000) *Ispovijest i životopis*, Antibarbarus, Zagreb.
- Zumthor, Paul (1987) *La lettre et la voix, de la littérature médiévale*, Le Seuil, Paris.
- Zumthor, Paul (1990) *Oral Poetry: An introduction*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Žagar, Mateo (2007) *Grafolingvistika srednjovjekovnih tekstova*, Matica hrvatska, Zagreb.

SUMMARY

Andrea Radošević

ON COPIES OF THE MANUSCRIPT OF THE GLAGOLITIC QUARESIMALE

Studies about the linguistic characteristics of a few Glagolitic manuscript versions of *Quaresimale*, as well as studies about other texts (*The Treatise on the Seven Deadly Sins*; *Greblo's Commentary on the Passion of Christ*) that were included in the same manuscripts as the Lenten sermons, have already been published. After the structure of the Glagolitic *Quaresimale*, that has been preserved in the form of five Glagolitic manuscripts (*Kolunić Quaresimale*, *Quaresimale III a 19*, *Greblo Quaresimale*, *Oport Quaresimale*, *Fatević Miscellany*), had been studied, the next step in the research of the Glagolitic *Quaresimale* was to study the relationship between the written sermons and their performance, because the performance, or orality, is one of the main characteristics of sermons as a genre. The results of this study show that the different places in which the copies of the manuscript were kept, the thematic similarity between the sermons and other texts in manuscripts, as well as the attitude of the scribes towards the graphic design of the text, had influenced the performance of the Lenten sermons. The performances of these Glagolitic sermons reflect a great deal more variety than would be expected on the basis of the content of sermons in all five manuscripts which is very similar.

Key words: *Lenten sermons; Glagolitic Quaresimale; performance; Glagolitic Manuscript*